

JOZEFINISTIČKI DUH I KATEKIZMI PRVE POLOVINE 19. STOLJEĆA U DALMACIJI

Jelena LAKUŠ

Drugu polovinu 18. stoljeća i prvu polovinu 19. stoljeća obilježava josefinističko-prosvjeteljski duh, koji Crkvu podređuje državi, a svećenicima nameće ulogu lojalnih državnih službenika, čiji je zadatak vjernike poučavati temeljnim moralnim vrednotama u svrhu očuvanja stabilnoga društvenog i političkog poretka. Istodobno, Crkva prolazi kroz drugo razdoblje katoličke obnove, koje rezultira ne samo obnovljenim vjerskih zanosom već i većim brojem publikacija vjerskog i duhovnog sadržaja, osobito molitvenika, katekizama i pastoralnih pisama. Ove će publikacije iskoristiti i država za promicanje vlastitih ciljeva. Ovaj se rad ograničava na razdoblje prve polovine 19. stoljeća (1815.-1850.). Tada se josefinizam već nalazi na svom zalasku, no, unatoč tome, njegov se trag posvuda osjeća. Rad ukazuje na način na koji su publikacije duhovne provenijencije bile korištene u svrhu promidžbe vjerskog i političkog poretka u doba restauracije.

KLJUČNE RIJEČI: *Dalmacija, josefinizam, katekizmi, Katolička crkva, restauracija*

Josefinistički duh kasne faze

Habsburšku monarhiju u drugoj polovini 18. i u prvoj polovini 19. stoljeća obilježava josefinističko-prosvjeteljski duh, koji Crkvi nastoji ograničiti slobodu i podrediti je državi, nizom mjera izravno zadirujući u njezinu organizaciju i djelovanje.¹ Crkva postaje moralno-odgojna ustanova, a njezino osnovno poslanje – navještenje spasenja – biva potisnuto. Od svećenika se, pak, nastoji učiniti lojalne državne službenike, kojima je osnovna zadaća poučiti vjernike temeljnim moralnim vrednotama. Vjersku naobrazbu u to doba obilje-

¹ Primjerice, car je određivao granice biskupija, životnu dob za ulazak u samostan, kao i broj redovnika u samostanu ili redu. On je također kontrolirao samostanska pravila, odobravao ili zabranjivao papinska izaslanstva, kao i biskupska izvješća prigodom službenih pohoda Svetoj Stolici. Država također ukida crkvene redove koji se nisu bavili pastoralnim radom, školstvom i njegov bolesnika, reducira broj samostana onih redova kojima će dopustiti djelovanje, a same redovnike preusmjerava na djelovanje u dušobrižništvu. Država čak određuje i sadržaj i metode teološke nastave. U svoju nadležnost preuzima i odgoj i obrazovanje svećenika. Vjerounauk se prenosi iz crkve u školu, premda su vlasti zadržale i vjeronauk u crkvi kao opću pouku svih vjernika.

žava antropocentričko religiozno shvaćanje usmjereno prema čovjeku, a ne prema evanđeoskom navještenju spasenja.² Moralistički je pristup vjeri naglašavao i očinski odnos cara prema njegovim podanicima, utirući na taj način put pojavi poglavljima o obvezama podanika prema caru, tipičnima za katekizamsku literaturu jozefinističkog razdoblja, koja je naučavala da radi općeg dobra države škole trebaju odgojiti vrijedne kršćane, dobre i lojalne građane i državi korisne podanike. Obrazovanje je tako bilo u funkciji stvaranja pasivnih, odanih i poslušnih podanika.³ Iako je Josip II. umro 1790. godine, jozefinistički se duh još dugo osjeća, čak i nakon što je 1850. godine službeno ukinut *placetum regium*, kojim je za provođenje svih važnijih crkvenih odluka ili zakona bio potreban pristanak vladara. Jozefinizam formalno završava 1855. godine stupanjem na snagu konkordata sklopljenim između Svete Stolice i Austrije.⁴

Premda jozefinistički duh više nije tako snažan u prvoj polovini 19. stoljeća kao u vrijeme Josipa II., on je još uvijek prisutan.⁵ I dalje je na snazi *placetum regium*, kojim je ozbiljno narušena potridentska uloga biskupa i neupitnost njihove hijerarhijske vlasti. Najvažnije odredbe koje su se ticale Crkve i nadalje određuje država, a car ima pravo nadzirati sve crkvene zakone te zabraniti one koji su mogli štetiti državi. Također i dalje vrijedi odluka zabrane izravne korespondencije između biskupa i Vatikana. Nadalje, pastoralna pisma i papine poslanice još uvijek ne mogu biti tiskani bez prethodna careva odobrenja, koji je na taj način odlučivao što se smije tiskati, a što valja zabraniti zbog opasnosti od nanošenja štete državi i poretku. *Austrijski jedinstveni katekizam*, koji je dekretom Marije Terezije od 23. kolovoza 1777. postao obavezan vjeronaučni školski i izvanškolski priručnik za sve škole u habsburškim zemljama,⁶ ostaje u uporabi do polovine 19. stoljeća, kada svoje

² Na to ukazuje i sama struktura katekizama. Dok su katekizmi 16. i 17. stoljeća započinjali s temeljnim kršćanskim pitanjima – Tko si ti? Jesi li kršćanin? Tko je to kršćanin? – katekizmi druge polovine 18. stoljeća najprije postavljaju pitanje: Zašto čovjek živi na ovom svijetu? (HOŠKO, Franjo Emanuel, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Salezijanski provincijalat, Zagreb, 1985., str. 133, 178; Josip. JAKŠIĆ, *Četiri stoljeća hrvatskog katekizma*, Nadbiskupski duhovni stol, Zagreb, 1995., str. 80; Gerald R. CRAGG, *The Church and the Age of Reason 1648-1789*, Penguin Books, London, 1990., str. 11–13; Hubert JEDIN, *Velika povijest Crkve*, VI/1, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 417.)

³ Čak je i bogoslužje bilo usmjereno k ostvarivanju toga cilja. Jozefinističkim se shvaćanjem liturgijske obnove, naime, gubi iskonsko značenje bogoslužja u vjerničkom životu, te ono poprima novu zadaću – poučavati i popravljati vjernike, podupirući na taj način vjersku pouku i moralni odgoj puka. Drugim riječima, bogoštovna i sakramentalna narav bogoslužja ustupili su mjesto moralnoj izgradnji. Vidjeti u: Franjo Emanuel HOŠKO, *Josip Pavišević – svjedok jozefinizma u Slavoniji i Podunavlju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003., str. 240.

⁴ O jozefinističkim mjerama i konkordatu vidjeti u: Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, Globus, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1985., str. 329.

⁵ Pozivajući se na mnoge autoritete s područja povijesti habsburške monarhije i jozefinizma, Franjo Emanuel Hoško upozorava da je razdoblje jozefinizma opravdano označiti jasnim vremenskim oznakama, ne samo zbog vremenskoga tijeka nego ponajprije zbog sadržaja, načina i intenziteta u provođenju jozefinističkih reformi. Tako bi razdoblje vladavine Marije Terezije valjalo nazvati ranim jozefinizmom, razdoblje vladavine Josipa II. dobom razmahaloga ili krutog jozefinizma, a prvu polovicu 19. stoljeća razdobljem kasnog jozefinizma. Detaljnije vidjeti u: Franjo Emanuel HOŠKO, *Josip Pavišević*, str. 18, bilj. 15.

⁶ *Austrijskim je katekizmom* završen prijelaz katekizacije iz crkve u školu, započet još tzv. saganskim katekizmima (1763.-1766.) (nazvani prema opatiji Sagan, gdje su pod vodstvom opata Johanna Ignaza Felbigera, generalnog ravnatelja školstva za austrijske države, započeli prvi pokušaji školske reforme u duhu jozefinizma), šleskim (1766.) i bečkim katekizmima (1771.-1776.). O *Austrijskom katekizmu* vidjeti u: Franjo Emanuel HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, str. 131-136.

mjesto ustupa Deharbeovu katekizmu (1847.).⁷ Pojava *Austrijskog katekizma* označila je početak novog razdoblja u povijesti katekizamske literature.⁸ Katekizmi jozefinističkog razdoblja, naime, postali su važan čimbenik izgradnje jozefinističkog poimanja državne Crkve, promičući također postojeći vjerski i politički poredak.

Jozefinizam i Dalmacija

Jozefinistički se duh u Dalmaciji osjetio već za prve austrijske vladavine (1797.–1805.). Premda se već tada ukida nekoliko samostana, a ispražnjene biskupske stolice više se ne popunjavaju, najradikalnije su mjere poduzete tek za druge austrijske vladavine (1815.–1918.), kada se provodi korjenita reorganizacija crkvene uprave. Papa Leon XII. 1828. godine izdaje bulu *Locum beati Petri*, kojom je Splitska nadbiskupija i metropolija svedena na stupanj biskupije, a njezinu dotadašnju ulogu preuzima Zadarska nadbiskupija, koja ostaje i jedinom dalmatinskom nadbiskupijom i metropolijom. Dubrovačka je nadbiskupija doživjela istu sudbinu kao i Splitska. Novim su ustrojem Crkve u Dalmaciji ostale samo četiri biskupije – Šibenska, Splitska, Dubrovačka i Kotorska. U duhu jozefinizma sve je biskupe imenovao car, a Sveta ih je Stolica samo potvrđivala.⁹ Unatoč činjenici da i nadalje cirkuliraju katekizmi katoličke obnove u duhu Tridentskog koncila, osobito Bellarminov katekizam,¹⁰ dvadesetih godina 19. stoljeća u uporabu ulazi i *Austrijski katekizam*, ostajući na snazi sve do početka 20. stoljeća.¹¹ Bio je to prvi vjeronaučni priručnik koji se gotovo u svim biskupijama hrvatske Crkve upotrebljavao sve do polovine 19. stoljeća, i to usprkos nejedinstvenomu književnom jeziku.¹²

Premda se jozefinistički duh osjetio i u nas, to je razdoblje dosad još uvijek nedovoljno obrađeno u hrvatskoj historiografiji, o čemu svjedoči i prilično oskudna bibliografija Ivana

⁷ Deharbeov je katekizam značio konačno oslobođenje od stoljetnoga jozefinističkog nasljeđa. Zahvaljujući biskupu Josipu Jurju Strossmayeru, ovaj je katekizam preveden na hrvatski jezik već 1861. godine, ušavši u uporabu puno ranije nego u Austriji, gdje je jedini dopušteni katekizam za sve austrijske biskupije sve do 1873. godine bio *Austrijski katekizam*. O Deharbeovu katekizmu vidjeti: Franjo Emanuel HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, str. 151–154.

⁸ Franjo Emanuel Hoško povijest hrvatskih katekizama u razdoblju od Tridentskog do I. vatikanskog koncila dijeli na četiri razdoblja: katekizme prvog razdoblja katoličke obnove (16. i 17. st.), katekizme drugog razdoblja potridentske obnove (18. st.), katekizme jozefinističkog razdoblja (kraj 18. st. i prva polovina 19. st.) i neoskolastičke katekizme katoličke restauracije (polovina 19. st.), ističući pritom da je veliki propust crkvene historiografije što nije dovoljno zapazila posebnosti kojima su obilježeni katekizmi jozefinističkog razdoblja, često ih svrstavajući u katekizme katoličke obnove u duhu Tridentskog koncila. (*nav. dj.*, str. 160, 168–169.)

⁹ Mile VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*, Crkva u svijetu, Split, 1996., str. 158–282.

¹⁰ Od tri najpopularnija katekizma katoličke obnove 16. stoljeća – *Rimskog katekizma* (1566.), *Kanizijeva katekizma* u tri dijela (1555.-1558.) i *Bellarminova katekizma* (1597.-1598.), u Dalmaciji i Dubrovniku najviše je u uporabi *Bellarminov katekizam*. O povijesti hrvatske katekizamske literature vidjeti: Franjo Emanuel HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*; Josip JAKŠIĆ, *nav. dj.*; Ferdo HEFFLER, *Građa za povijest hrvatske kateheze*, sv. I. *Razvoj kateheze do god. 1900.*, Zagreb, 1932.; Krsto STOŠIĆ, *Naši stari katekizmi*. // *Kršćanska škola*, 44 (1940.), 11–14; Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 1–3, Zagreb, 1910.

¹¹ Dok se u kontinentalnim dijelovima Hrvatske *Austrijski katekizam* pojavljuje u hrvatskom prijevodu već 1780. godine, u Dalmaciji on ulazi u uporabu tek dvadesetih godina 19. stoljeća. Tada je, naime, u Zadru tiskan *Austrijski mali katekizam* (1824.), koji nova izdanja doživljava već 1834. i 1846. godine. *Austrijski veliki katekizam* tiska se 1832. godine (Franjo Emanuel HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, str. 131–136).

¹² ISTI, *nav. dj.*, str. 178.

Damiša o jozefinizmu i Crkvi među Hrvatima.¹³ Mnogi se autori nerijetko samo dotiču ovoga razdoblja ili ga, pak, razmatraju samo u okviru konteksta Crkve.¹⁴ Pritom valja primijetiti i to da su najveće zanimanje znanstvenika izazivala prva desetljeća jozefinizma, dok je prva polovina 19. stoljeća, kada se jozefinizam već nalazi na svom zalasku, vrlo slabo istražena. To je razdoblje osobito slabo istraženo u Dalmaciji, gdje se jozefinistički duh počinje osjećati tek njezinim ulaskom u sastav Austrijskog Carstva 1815. godine. Kao i drugdje u Carstvu, jozefinistički je duh u prvoj polovini 19. stoljeća i ovdje bio ponajprije vidljiv u shvaćanju katehizacije kao važnog čimbenika očuvanja postojećega vjerskog i političkog poretka. Namjera je ovoga rada stoga da analizom katekizamske literature tiskane u dalmatinskim tiskarama u prvoj polovini 19. stoljeća ukaže na način na koji su u tu svrhu takvu literaturu koristile u doba restauracije vjerske i svjetovne vlasti.¹⁵

Pisana je riječ, naime, smatrana ne samo najboljim sredstvom širenja znanja i prosvjećivanja već i najdjelotvornijim načinom promoviranja društvenog i političkog poretka. Katekizmi su, pak, bili vrlo često jedine knjige s kojima je običan puk, mahom nepismen, dolazio u dodir. Oni su, naime, nerijetko imali dvojaku funkciju – poučavali su vjernike temeljnim kršćanskim istinama, ali istodobno i vještini čitanja. Svjetovne su se vlasti ponajprije oslanjale na neupitnu istinitost katekizamske literature, kao nauka Crkve koji su odobrile mjerodavne crkvene vlasti. Računale su također na činjenicu da se nerijetko u katehetskom poučavanju poticalo bezuvjetno usvajanje činjeničnog znanja, bez suvišnog promišljanja, što je bilo i u skladu s prosvjetiteljskim uvjerenjem da sadržaj katekizama nije nužno razumjeti, već ga samo treba upornim ponavljanjem mehanički naučiti napamet i usvojiti. Svojom su uobičajenom strukturom pitanja i odgovora katekizmi još više

¹³ Autor je bibliografske jedinice u svom *Prilogu bibliografiji: Jozefinizam i Crkva među Hrvatima* razvrstao u nekoliko manjih grupa: 1. Općenito o jozefinizmu u Crkvi, 2. Općenito o jozefinizmu u Hrvatskoj, 3. Jozefinizam i Crkva među Hrvatima, 4. Jozefinizam i redovništvo u Hrvatskoj i 5. Naknadno objavljena izabrana literatura (Ivan DAMIŠ, *Ulomci za povijest Katoličke Crkve u Hrvata*, HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1995., str. 94–103). Dakako, nakon izlaženja ovoga priloga 1995. godine, crkvena je historiografija obogaćena s još nekoliko važnih djela s područja jozefinizma. Spomenimo samo djelo Franje Emanuela HOŠKA, *Josip Pavišević – svjedok jozefinizma u Slavoniji i Podunavlju*, tiskano 2003. godine, u kojem autor detaljno analizira djelovanje i rad slavonskog franjeveca Josipa Paviševića, koji se u razdoblju od 1783. do 1791. godine, dakle upravo u razdoblju razmahala jozefinizma, nalazio na čelu Provincije sv. Ivana Kapistranskoga.

¹⁴ Ovdje valja imati na umu, na što u više navrata upozorava Hoško, da je za razumijevanje jozefinizma u cjelini, a osobito u njegovim pojedinim razdobljima, nužno voditi računa o novijoj povijesnoj literaturi, napose austrijskoj, te na taj način razviti osjetljivost za sveukupne znakove pojave jozefinizma. Suvremeni povjesničari tzv. bečke škole pokazuju da je u sustavu jozefinizma prisutan osobit splet cezaropapističkih i crkveno-obnovnih nastojanja različitih nadahnuća. Jozefinizam, dakle, nipošto nije bio jednoidejni i zatvoreni sustav, nego konglomerat različitih idejnih struja, među kojima su se najviše isticali jansenizam, galikanizam, febronijanizam, rišerizam i prosvjetiteljski racionalizam. Vidjeti u: Franjo Emanuel HOŠKO, *Josip Pavišević*, str. 20, bilj. 18, str. 41, bilj. 95; str. 43, bilj. 101; str. 45, bilj. 113; str. 77, bilj. 56; str. 102, bilj. 4.

¹⁵ U tu je svrhu u Znanstvenoj knjižnici i Knjižnici Državnog arhiva u Zadru te u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu proveden opsežan istraživački rad. Kao rezultat toga rada nastala je baza podataka od gotovo tisuću publikacija, koje su okupljene u knjizi *Izdavačka i tiskarska djelatnost na dalmatinskom prostoru (Zadar, Split i Dubrovnik) u prvoj polovici 19. stoljeća (1815-1850): Bibliografija monografskih i serijskih publikacija – grada*, tiskana u izdanju Književnog kruga u Splitu 2005. godine. Uz uvodni tekst, tu bibliografiju čini popis svih pronađenih knjiga, knjižica manjeg opsega, časopisa i novina te godišnjaka, bez obzira na jezik ili pismo kojim su pisani, tiskanih ili izdanih u tiskarskim središtima toga vremena u Dalmaciji – Zadru, Splitu i Dubrovniku. Zbog opsežnosti izuzeti su leci, proglasi, oglasi i plakati, koji se i formom razlikuju od navedenih publikacija.

potencirali ovakvo shvaćanje.¹⁶ Iako su najpoznatiji katehete s kraja 18. i početka 19. stoljeća (Bernardo Overberg, Johann Michael Sailer, Mihalj Wittmann, Augustin Gruber, Bernardo Galura i još neki drugi) nastojali odbaciti često neučinkovito mehaničko učenje napamet kao jedini mogući model prihvaćanja kršćanske poruke spasenja sadržane u katekizmima, zahtijevajući zorna predavanja na temelju Biblije,¹⁷ čini se da je u to doba stari model vjerskog poučavanja bio još široko rasprostranjen. Još uvijek je bilo važnije znati mnogo negoli razumjeti i usvojiti.¹⁸

Katekizamsku su literaturu jozefinističkog razdoblja ponajprije karakterizirala poglavlja o obvezama podanika prema caru. Tako u zadarskoj tiskari braće Battara 1842. godine izlazi knjižica *Libro di lettura che comprende i doveri dell'uomo, i doveri de'sudditi verso il loro Monarca, le regole di civiltà ed alcune massime morali adottato per la sezione superiore della prima classe delle scuole elementari della Dalmazia*, koja je uz poglavlje o obvezama podanika prema caru sadržavala i niz moralnih pouka o načinu na koji bi trebalo funkcionirati građansko društvo. Pet godina kasnije u istoj tiskari izlazi dvojezična talijansko-hrvatska knjižica *Duxnosti podloxnih prama njihovu samovladaocu na sluxbu počétljivih učilištah*, koja je zapravo bila skraćena verzija knjižice iz 1842. godine. Obje su naučavale da radi općeg dobra države građane valja odgojiti kao vrijedne kršćane, dobre i lojalne građane te državi korisne podanike. Onaj koji nema vjere, isticale su vlasti, ne boji se Boga, a onaj koji se ne boji Boga, ne može biti poslušan i vjeran podanik,¹⁹ istinski kršćanin i domoljub koristan državi.²⁰ I niz je katekizama tiskanih u to doba imao za cilj vjernike odgojiti kao poslušne i odane podanike dinastije i cara. Godine 1815., primjerice, u splitskoj tiskari Demarchi izlazi katekizam *Breve compendio e facile metodo della dottrina cristiana per ammaestrare gli altri, ed apprendere da sè solo la verità più essenziali necessarie a sapersi da ogni cattolico, che brama efficacemente salvarsi dato in luce da un sacerdote cappuccino*. Godine 1832. u zadarskoj tiskari izlazi *Katekizam illi nauk kersťjanski za sluxbu svih cerkavà dalmatinskih prinesen iz talianskoga jezika u šlovinski po prividjenju i potvredjenju prisvitloga, i prepostovanoga Gosp. Jozipa Franciska od Paule Nowak Arkibiskupa od Zadra Pervostolnika od Dalmacie*. Riječ je zapravo o redakciji *Austrijskoga srednjeg katekizma*, koju je po naredbi zadarskog nadbiskupa Josipa Frana Novaka priredio Mate Šantić.²¹ Četiri godine kasnije u istoj tiskari izlazi i *Piccolo catechismo colle dimande e risposte pe'fanciulli degli II. RR. Stati Austriaci*. Godine 1850., pak, u dubrovačkoj tiskari Martecchini izlazi katekizam *Breve e facile modo di richiamar a memoria ogni peccato*. Čak su i poneke početnice, poput *Il libro minore di lettura ad uso*

¹⁶ Premda su katekizmi uobičajeno pisani u formi pitanja i odgovora, povjesničari katekizama upozoravaju da oni ne moraju nužno slijediti taj obrazac. Katekizmi prve polovine 19. stoljeća, međutim, uglavnom su bili strukturirani upravo na taj način.

¹⁷ Ferdo HEFFLER, *nav. dj.*, str. 5–13.

¹⁸ Franjo Emanuel HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, str. 133.

¹⁹ *Duxnosti podloxnih prama njihovu samovladaocu na sluxbu počétljivih učilištah* = *Doveri dei sudditi verso il loro monarca ad uso delle scuole elementari*. Izdavanje Pervo = Prima Edizione. U Zadru: natiskom i troškom Bratje Battara = Zara : coi tipi ed a spese dei Fratelli Battara, 1847., str. 24.

²⁰ Josip GODEASSI, *Knjiga pastirska redovnicim i puku splitskomu i makaranskomu Jozip Biskup = Epistola pastoralis ad clerum et populum Spalatensem et Makarskensem Josephus Episcopus*. U Zadru: iz Utesctenice Demarki = Jaderae: ex Tipografia Demarchi, 1841., str. 11.

²¹ Franjo Emanuel HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, str. 181.

delle scuole normali negl'II. RR. Stati Austriaci: dottrina della religione, tiskane 1834. godine u zadarskoj tiskari braće Battara, ili, pak, *Il libro maggiore di lettura ad uso delle scuole normali negl'II. RR. Stati Austriaci: dottrina della religione*, tiskane 1841. godine u istoj tiskari, imale isti cilj – građane odgojiti kao vjerne i odane podanike Carstva.

Hijerarhijski model društva

Katekizamska je literatura jozefinističkog razdoblja ponajprije podupirala ideju hijerarhijskog modela društva u kojem je nejednakost između društvenih slojeva bila ne samo prihvatljiva već i nužna, a razlike među njima smatrane gotovo nepremostivima. Očuvanje takvog modela držalo se obveznim temeljem stabilnog društva, a svako se njegovo narušavanje smatralo pogubnim za postojeći društveni i politički poredak. Stoga je svaki takav pokušaj kvalificiran kao opasan i revolucionaran, čak bezbožan. Vjernici su poučavani da je društvenu nejednakost utemeljio sam Bog i da je kao takva nepromjenljiva. »Nije li Bog u građanskom društvu ustrojio više staleža različitih po dostojanstvu, pravu i moći kako bi država, baš kao i crkva, tvorila jedno tijelo sastavljeno od velikog broja članova, od kojih su jedni plemenitiji od drugih, no svi potrebni jedni drugima i brinu za javno dobro?«, pisao je 1878. godine papa Lav XIII.²² Drugim riječima, dužnost je svakog čovjeka bezuvjetno prihvatiti hijerarhijski model društva te biti zadovoljan društvenim položajem koji mu je Bog dodijelio rođenjem.²³ Tek se na taj način, vjerovalo se, može očuvati stabilnost društvenog poretka. »Vjera uči ljude poslušnosti i podložnosti kralju i istodobno miri ih s nejednakošću u društvu koja je utemeljena samom prirodom društva«, tvrdio je Joseph de Maistre, vodeći konzervativni intelektualac ovoga razdoblja.²⁴

I u Dalmaciji je knjižica o dužnostima podanika prema vladaru *Libro di lettura che comprende i doveri dell'uomo, i doveri de'sudditi verso il loro Monarca* (1842.) svojim čitateljima obrazlagala da pojedinac može doći sreću samo prihvaćanjem svog položaja na društvenoj ljestvici.²⁵ Biti njime nezadovoljan, protivi se zakonima božanske providnosti, tvrdilo se nadalje u *Duxnostima podloxnih prama njihovu samovladaocu* (1847.).²⁶ »Ostani svaki u onomu bitju u komuje stao kad je k Viri zvan bio. Jesi-li bio suxnjom k viri zazvan? Nemoj-se xalostiti« – navodilo se u istoj knjižici.²⁷

Ipak, unatoč gotovo nepremostivim razlikama između staleža, država je učila o nužnosti njihova međusobna potpomaganja i njihovoj međusobnoj ovisnosti: »Sve verste kipah,

²² Lav XIII, *Quod apostolici*, 28. XII. 1878, U, t. 1, str. 63, u: Paul LADRIÈRE, »Francuska revolucija u političkoj doktrini papa. Od konca XVIII. do sredine XX. stoljeća«, *Nashe teme*, 34 (1–2), 222–246.

²³ Jedan od najutjecajnijih kršćanskih spisatelja toga vremena, biskup Jacques-Bénigne Bossuet de Meaux, ustvrdio je da se čovjek ne bi trebao pitati na koji je način utemeljeno osnovno načelo vlasti, već ga bezuvjetno prihvatiti (J. Derek HOLMES – Bernard W. BICKERS, *A Short History of the Catholic Church*, Wellwood, 1983., str. 174).

²⁴ Charles BREUNIG, *The Age of Revolution and Reaction, 1789-1850.*, Norton, New York, 1977., str. 183–184.

²⁵ »Un contadino, o un artigiano, quando ha di che vivere onestamente colle sue fatiche, quand'è tranquillo in se stesso, quand'è contento del suo stato, egli è felice al pari di re.« (*Libro di lettura che comprende i doveri dell'uomo, i doveri de'sudditi verso il loro Monarca* [1842.], str. 27).

²⁶ *Duxnostima podloxnih prama njihovu samovladaocu* (1847.), str. 21.

²⁷ *Isto*.

gradjansko društvo sastavljaćujuchih, sjedinjene-su medju-se, kakono uda jednoga tila. ... svi Društva Redovi imadu jedan drugoga uzderxati, kako-se medju-se uzderxe uda jednoga tila.«²⁸ Od pripadnika različitih društvenih slojeva, bez obzira je li riječ o plemićima, zemljoposjednicima, znanstvenicima, filozofima, trgovcima, obrtnicima, radnicima ili seljacima, zahtijevalo se da svatko od njih na sebi primjeren način pomogne dobrobiti države.²⁹

Božanski suverenitet vladara

Shvaćanje o nužnosti hijerarhijski utemeljenog svijeta bilo je usko vezano uz ideju božanskog suvereniteta vladara. Katekizamska je literatura tako poučavala da je vlast svih vladara sveta jer dolazi od Boga. »Protiviti se vlasti znači protiviti se Božjem poretku, a oni koji mu se protive [!] na sebe osudu. Božja i ljudska prava dižu se, dakle, protiv ljudi koji najmračnijim smicalicama revolta i pobune nastoje uništiti vjernost dužnu vladarima i srušiti ih s njihovih prijestolja«, pisao je 1832. godine papa Grgur XVI.³⁰ Svaki pokušaj protivljenja poretku i vlasti ustanovljenoj od Boga smatrao se neoprostivim. Također se tvrdilo da desakralizacija vlasti vladara nužno vodi njezinu uništenju. Božansko načelo monarhije tako postaje jedno od najvažnijih učenja vjerskih i svjetovnih vlasti.

Učenje o božanskom podrijetlu vladara, kao što svjedoči sljedeći odlomak iz knjižice o dužnostima podanika prema vladaru, imalo je svrhu opravdati postojanje monarhije:

P[itanje]. Od koga-su primile Poglavice oblast njihovu?

O[dgovor]. Poglavice oblast njihovu primile-su od Boga.

P. Kako mi to znamo?

O. To znamo po Svetomu Pismu. [...]

P. Svi kraljućuchi, imadu-li oblast njihovu od Boga?

O. Imadu. Svi kraljućuchi, došavši na vladanje, ili po putu baštinstva, ili po odobrenju, oblast njihovu od Boga primaju.

P. A za-što Cari, Kralji i ostale Poglavice njihovu oblast od Boga imadu?

O. Cari, Kralji i ostale Poglavice njihovu oblast od Boga imadu, za-što s pucim vladajućimi, Namistnici-su Boxji na zemlji.

P. A Bog, ne vlada svitom on isti?

O. To-se zna da Bog vlada svitom; dali buduchi on nevidljiv, pridstavio je na misto sebe, prid Narodim Kralje i Poglavice, da Uredbu društva uzderxè, i tako Bog s njimam svid vlada i uzderxi. [...]

²⁸ *Nav. dj.*, str. 19.

²⁹ U knjižici o dužnostima podanika prema vladaru cijelo je treće poglavlje posvećeno dužnostima podanika prema državi – »Razdil III. Sverhu duxnosti svakog podloxnika podpomochi dobru derxavja«, *nav. dj.*, str. 17–35.

³⁰ GRGUR XVI, *Mirari vos*, 15. VIII. 1832, U, t. 1., str. 149, u: Paul LADRIÈRE, *nav. dj.*, str. 222–246.

- P. Kralji koji našu viru neviruju, i drugo virovanje spovidaju, imadu-li i oni od Boga oblast njihovu?
- O. Imadu istinito, Kralji virujuchi viru od naše različnu, od Boga njihovu oblast imadu, po isti način kano i oni koji naše virovanje spovidaju. Pava-ho Sveti govori: da neima oblasti koja od Boga ni-je, i oné oblasti, koje-su jurve, da-su od Boga naredjene. Što-je potvrdjeno i od S. Petra Apostola. (S. Petar, knjiga I, pogl. II, str. 13).³¹

Vlast svih vladara, dakle, dolazi od Boga, bez obzira na to jesu li oni vlast stekli nasljednim pravom ili su izabrani te bez obzira na to koje su vjeroispovijesti. Kao takvi, oni su Božji namjesnici na zemlji. »A zašto-se čovik ima bojati Poglavicah? Zašto-jim-je Bog dao mač u šake«, bilo je također zapisano u knjižici o dužnostima podanika prema vladarima.³² Drugim riječima, jedini je istinski temelj društva u božanskom autoritetu vladara. Dakle, dok je duhovna vlast utjelovljena u papi, kao vrhovnom autoritetu Katoličke crkve, svjetovna je, pak, utjelovljena u vladarima.

Katekizamska je literatura također poučavala da je vladar jamstvo sigurnosti, stabilnosti i prosperiteta države, kao i cjelokupnoga društvenog i političkog poretka:

- P. Bi-li druxtvo moglo stati brez Starešinah?
- O. Druxtvo nemoxe stati brez Starešinah, buduchi da vechi dio ljudih, od kojih druxtvo-je sloxeno, na zlo-su prignuti.
- P. Što čine Starešine?
- O. Starešine uzderxe dobrotu uredbu po gradovima i po Selim.
- P. Što-bi-se dogodilo da neima Starešinah?
- O. Da neima Starešinah, svè-bi-se zamersilo, nebi-se nitko pouzdao putovati, niti-bi itko bio pouzdan u svojoj istoj kuchi. [...]
- P. Što-se ima po-tomu zaglaviti?
- O. Ima-se zaglaviti, da Vlast glavna, s Vlastimam ručnim, po svaki-su način potribite za uzderxati pouzdanje, mir, čestitost i napridovanje Deroxaja.³³

Bez vladara bi, dakle, zavlдалo potpuno bezvlašće i anarhija. Kao što svjedoči navedeno poglavlje, vladari su svojim božanskim autoritetom i moći državi trebali osigurati sigurnost i prosperitet, odvrćajući čovjeka od zla na koje ga navodi njegova grešna narav. Svjetovne su vlasti monarha i monarhiju smatrali simbolima starog poretka i jamstvom postojanja svih drugih institucija vlasti *ancien régime*a te jedinim oblikom vladavine koji Europi, uzdrmanoju Francuskom građanskom revolucijom i Napoleonovim osvajanjima, može jamčiti stabilnost. Konzervativni su svjetovni vladari, dakle, vjerovali da se stabilnost Europe može osigurati samo povratkom na prijestolje »legitimnih«

³¹ *Duxnosti podloxnikah prama njihovu samovladaocu* (1847.), str. 10–15; *Libro di lettura che comprende i doveri dell'uomo, i doveri de'sudditi verso il loro Monarca* (1842.), str. 43–45.

³² *Duxnosti podloxnikah prama njihovu samovladaocu* (1847.), str. 29.

³³ *Duxnosti podloxnikah prama njihovu samovladaocu* (1847.), str. 7–9; *Libro di lettura che comprende i doveri dell'uomo, i doveri de'sudditi verso il loro Monarca* (1842.), str. 42–43.

vladara, koji će očuvati društveni i politički poredak *ancien régime*.³⁴ »Dalla vigilanza de' principi e dei loro ministri dipendono la pubblica tranquillità e sicurezza«, pisalo je i u knjižici *Libro di lettura che comprende i doveri dell'uomo, i doveri de'sudditi verso il loro Monarca*.³⁵

O vladarima, dakle, ovisi sigurnost građana. Građani su im stoga dužni iskazivati dužno poštovanje, moliti za njih te redovito ispunjavati sve svoje obveze prema državi.³⁶ »... Jedan od najvećih darova Boxjih jest oni, po komu imamo Kralje i Starešine dobre i kerštjane. [...] Za-to duxni-smo brez pristanka moliti za dugovičnost, i dugo-vladanje poljubljenoga Kralja našega. [...] buduchi-bo to Bog zapovidio [...] Duxni-smo za Poglavice moliti, za mox xiviti s mirom i s pokojom u poštenju i bogoljubstvu«, poučavale su knjižice o dužnostima podanika prema njihovom vladaru.³⁷ »Pregete ancora pei Re, e per tutti quelli che sono in alto locati, affinché meniamo vita quieta a tranquilla con tutta pietà. Imperocchè questo è buono e gradito a Dio Salvatore nostro«, upućivao je, pak, svoje vjernike biskup Guglielmi 1840. godine u pastoralnom pismu.³⁸ »Ljubav, vrnost i posluh«³⁹ bile su vrline koje su podanici trebali iskazivati svome vladaru »zašto-je to Bog zapovidio«:

- P. Po koi način podloxnici duxni-su poštovati svoga Poglavicu?
- O. Podloxnici duxni-su poštovati svoga Poglavicu s onom častju koju višina Sidališta njegova iziskuje.
- P. Zašto-su duxni podloxnici poštovati svoga Poglavicu?
- O. Zašto-je to Bog zapovidio.
- P. Gdi-je upisana ta zapovid?
- O. Ova-je zapovid upisana u prvoj knjizi S. Petra : Častite svakoga, ljubite bratja, bojte-se Boga, poštuju kralja (pogl. II, str. 17).⁴⁰

Jednako je poštovanje trebalo, međutim, iskazivati i lošim vladarima: »Budite, Sluxbenici, sa svim strahom podloxnici vašim Gospodarim; i ne samo dobrim i krotkim, dali i opakim. [...] Ako dakle sluxbenici imadu biti podloxnici i Gospodarim opakim; mnogo više po-

³⁴ O dinastičkoj ili političkoj restauraciji vidjeti: Mirjana GROSS, *nav. dj.*, str. 326–327.

³⁵ *Libro di lettura che comprende i doveri dell'uomo, i doveri de'sudditi verso il loro Monarca* (1842.), str. 37.

³⁶ Podanici su bili obvezni plaćati porez – »Razdil VII. Sverhu duxnosti plachat poreze (harače)« te služiti vojku – »Razdil VIII. Sverhu duxnosti u vrime rata, Razdil IX. Sverhu duxnosti vojnikah, Razdil X. Sverhu kletvogerdja vojnikah, Razdil XI. Sverhu pedipsah vojnicim utičuchim, Razdil XII. Sverhu duxnosti onih vojnikah, koji-su odbigli, iliti odbixnikah« (*Duxnosti podloxnikah prama njihovu samovladaocu* (1847.), str. 39–73.)

³⁷ *Duxnosti podloxnikah prama njihovu samovladaocu* (1847.), str. 15, 27, 29; *Libro di lettura che comprende i doveri dell'uomo, i doveri de'sudditi verso il loro Monarca* (1842.), str. 45–46.

³⁸ Aloysius GUGLIELMI, *Epistola pastoralis clero populoque scodrensi et pulatensi = Lettera pastorale al clero e al popolo di Scutari e di Pùlati*, Jaderae, 1840., str. 28.

³⁹ *Duxnosti podloxnikah prama njihovu samovladaocu* (1847.), str. 15; *Libro di lettura che comprende i doveri dell'uomo, i doveri de'sudditi verso il loro Monarca* (1842.), str. 46.

⁴⁰ *Duxnosti podloxnikah prama njihovu samovladaocu* (1847.), str. 25. Dužnostima podanika prema vladaru posvećeno je cijelo četvrto poglavlje – *Sverhu duxnosti podloxnikah poglavicu svoga poštovati*.

dloxnici Poglavići«, bilo je zapisano u knjižici o dužnostima podanika prema vladaru.⁴¹ Nepoštivanje svjetovne vlasti smatralo se nepoštivanjem božanskog autoriteta, čak grijehom,⁴² a poslušnim se i lojalnim podanikom smatrao onaj koji poštuje zakone te izvršava sve svoje dužnosti prema vladaru.⁴³ Takve podanike »Bog obdariva ... vrimentim blagostovom, i xivotom vičnjim na nebu«.⁴⁴

Vladar kao »otac« podanika

Uz božansko utemeljenje vlasti vladara stajalo je i učenje o paternalističkom odnosu vladara prema podanicima. Vlast vladara božanska je institucija koju podanici moraju prihvatiti i poštovati je na način na koji bezuvjetno prihvaćaju i poštuju svoje roditelje. Tim su se načelom već puno prije vodili i vladari prosvijećenog apsolutizma.⁴⁵ »Ako su podanici jednom čvrsto uvjereni da autoritet suverena dolazi od Boga, oni će se u pravednosti osjetiti dužnima da pokorno prihvate naređenja vladara, da im budu poslušni i vjerni kroz osjećaj nalik smjernosti što ga djeca gaje prema svojim roditeljima«, pisao je papa Lav XIII. 1886. godine.⁴⁶ I katekizamska je literatura jozefinističkog razdoblja ukazivala na isto, kao što svjedoči sljedeći odlomak *Katekizma illi nauka kerstjanskog za sluxbu svih cerkavà dalmatinskih* (1832.), tumačeći četvrtu Božju zapovijed:

4. Postuj Oca i Mater, akoches biti dugovičan, i akoches da ti budde dobro.

U[čitelj]. Ova zapovijed pazili jos druge kipe, izvan sinovâ, i roditeljâ?

O[dgovor]. Ova zapovijed ne samo pazi sinove i roditelje, nego joste sve Podloxnike, i sve njihove Staresine Cerkovne i Svitovne; pazi joste sve Naučitelje, i po niki način i one kipe, koisu dostojni časti radi njihovih godinâ, i oblasti.

U. Koje duxnosti imaju podloxnici prema njihovim Glavarim, i Staresinam?

O. Podloxnici duxnisuse ponositi prema njihovim Glavarim, i Staresinam, bili dobri, illi zli, po oni isti način, po koi duxnisuse ponositi sinovi prema njihovim roditeljim.⁴⁷

⁴¹ *Nav. dj.*, str. 37.

⁴² »D. Je-li neposluh grih? O. Jest, brez ikakve sumnjé, neposluh grih; i kada-bi stvar zapovijedjena bila velika, neposluh-je grih smertni« (*nav. dj.*, str. 35).

⁴³ *Isto.*

⁴⁴ *Nav. dj.*, str. 39.

⁴⁵ Primjerice, godine 1720. u jednoj je ruskoj početnici pisalo: »Što Bog zahtijeva u svojoj petoj zapovijedi? On nam zapovijeda da poštujemo i slušamo svoje roditelje, pod kojima smatramo našeg vladara, naše duhovne vode i vladine savjetnike, naše učitelje, dobročinitelje i starije« (Jeremy BLACK, *18th Century Europe 1700-1789*, Macmillian, London, 1992., str. 174; M. S. ANDERSON, *Europe in the 18th century 1713-1783*, Holt, Rinehart i Winston, New York, 1963., str. 165).

⁴⁶ LAV XIII, *Quod multum*, 22. VIII. 1886, U, t. 1, str. 379–380. (Paul LADRIÈRE, *nav. dj.*, str. 222–246).

⁴⁷ *Katekizam illi nauk kerstjanski za sluxbu svih cerkavà dalmatinskih prinesen iz talianskoga jezika u šlovinski po prividjenju i potvredjenju prisvitloga, i prepostovanoga Gosp. Jozipa Franciska od Paule Nowak Arkibiskupa od Zadra Pervostolnika od Dalmacie. U Zadru: iz utistionice Battara, 1832., str. 35.*

Istome je poučavala i knjižica o dužnostima podanika prema vladaru:

- P. S kojim chutjenstvom Poglavice imadu-se poštovati?
 O. Poglavice imadu-se poštovati onim chutjenstvom ljubavi i harnosti, s koim-se poštuju svoji roditelji.
 P. A zašto-smo duxni poštovati Poglavice s'onim chutjenstvom s kojim poštujuemo Roditelje?
 O. Duxni-smo poštovati Poglavice s'onim chutjenstvom s koim poštujuemo Roditelje, zašto-su Poglavice Otcu Podloxnikah njihovih. [...]
 P. Po koi način dobri podloxnici imadu-se Poglavicé bojati?
 O. Dobri podloxnici imadu-se Poglavicé bojati po oni isti način, po koi dobri sinci boje-se njihovih roditeljah; to-se razumi čuvajuch-se neuvridit-ji. [...]
 P. Kako imadu Podloxnici slušati Poglavicu?
 O. Podloxnici imadu slušati Poglavicu po isti način kako i sinovi imadu slušati njihove roditelje.⁴⁸

Slične riječi pronalazimo i u početnici s katekizmom *Il libro minore di lettura* (1834.): »I sudditi sono obbligati a comportarsi verso il loro Prepositi e Superiori, siano buoni o cattivi, in quella stessa maniera, colla quale si debbono comportare i figliuoli verso i loro genitori.«⁴⁹ I ovaj katekizam, kao i *Piccolo catechismo colle dimande e risposte pe'fanciulli* (1836.), u objašnjenju četvrte Božje zapovijedi vjernike podsjeća na štovanje svjetovnih vladara.⁵⁰ Vladari su tako najčešće nazivani »otcima otačbine« ili »padri della patria«, jer »nastaje na dobro njihovih podloxnikah, po oni isti način, po koi dobri Otac nastoji na bolje sinovah svojih«.⁵¹

Opasnosti novog vremena

Katekizamska literatura jozefinističkog razdoblja, osobito ona prve polovine 19. stoljeća, naučavala je da je dužnost svakog podanika »u svako vrime ukloniti-se od svega onoga što bi po koi-mu drago način moglo biti škodno Obchini«, građanima, odnosno Carstvu.⁵² Građani su se, dakle, trebali kloniti svih opasnosti koje je nosilo novo vrijeme – anti-klerikalnih i racionalnih filozofskih strujanja 18. stoljeća, liberalnih i nacionalnih strujanja 19. stoljeća, novih literarnih žanrova, poput romana, koji su tada smatrani vrlo opasnim, kao i svega onoga što je moglo čovjeka skrenuti s puta vjere i morala, poticati ga na zlo, neposluš i bezvjerstvo. Navedenih su se opasnosti na podjednak način bojale i vjerske i svjetovne vlasti – vjerske vlasti jer su bile zabrinute zbog pada morala i udaljavanja od

⁴⁸ *Duxnosti podloxnikah prama njihovu samovladaocu* (1847.), str. 26–27, 29, 37–38.

⁴⁹ *Il libro minore di lettura ad uso delle scuole normali negl'II. RR. Stati Austriaci: dottrina della religione. Zara : coi tipi ed a spese dei fratelli Battara*, 1834., str. 73.

⁵⁰ *Il libro minore di lettura* (1834.), 72–73; *Piccolo catechismo colle dimande e risposte pe'fanciulli degli II. RR. Stati Austriaci. Zara : coi tipi ed a spese dei fratelli Battara*, 1836., str. 10.

⁵¹ *Duxnosti podloxnikah prama njihovu samovladaocu* (1847.), str. 27.

⁵² *Nav. dj.*, str. 79.

duhovnih vrijednosti, a svjetovne vlasti jer su željele očuvati institucije starog poretka i spriječiti širenje liberalnih i nacionalnih strujanja te drugih misaonih tokova koje su smatrale opasnim.

Godine 1850. u dubrovačkoj tiskari Martecchini izlazi knjižica *Breve e facile modo di richiamar a memoria ogni peccato*, koja je vjernicima trebala služiti kao priručnik pri ispovijedi. Sadržavala je, naime, popis svega što se smatralo grijehom, referirajući se na svaku Božju i crkvenu zapovijed, na sve sakramente i sve odlike pale ljudske naravi.⁵³ Obveza je vjernika bila, kao što se objašnjava u uvodu, da dobro prouči popis grijeha kako bi ustanovio je li griješio i koliko često, da potom na zaseban list papira popiše sve počinjene grijehe tako da upiše poglavlje i broj pod kojim je u knjižici vođen određeni grijeh te s tim popisom ode na ispovijed. Poslije ispovijedi vjernik je trebao poderati list papira s popisom grijeha koje je počinio, kako bi se time i simbolički očistio od njih.⁵⁴ Popis grijeha bio je prilično dug. Grijehom se smatralo priklanjanje bilo čemu što vrijeđa Boga, odnosno svaki oblik nevjerstva i ispraznog vjerovanja.⁵⁵ Grijeh je bio i zanijekati vjeru u Krista ili, pak, zažaliti zbog pripadnosti krugu kršćana.⁵⁶ Zanijekati u društvu nevjernika svoju vjeru smatralo se također grijehom.⁵⁷ S nevjernicima se nije smjelo niti raspravljati o pitanjima vjere.⁵⁸ Grijehom se smatralo i bilo kakvo zazivanje duhova, vradžbine, tumačenje snova ili astroloških znakova, itd.⁵⁹

Nadalje, slične je pouke vjernicima donosio i katekizam *Breve compendio e facile metodo della dottrina cristiana* (1815). Ovaj je katekizam, obrazlažući svaku Božju zapovijed, objašnjavao da prvu Božju zapovijed vjernik krši posumnja li u svoju vjeru, dovede u pitanje temeljna kršćanska načela, pouzdaje se u snove, vraćanje ili druge praznovjerne znakove.⁶⁰ Nepoštivanje Svetog pisma, navođenje drugoga na krivi put ili pak trgovanje crkvenim dobrima smatralo se također grijesima usmjerenim protiv prve Božje zapovijedi.⁶¹

⁵³ Prvo poglavlje knjižice odnosi se na grijehe počinjene od posljednje ispovijedi, drugo poglavlje sadrži popis grijeha vezanih uz djela vjere, nade i milosrđa, a treće poglavlje popis grijeha učinjenih na području ljubavi prema Bogu i bližnjemu. Poglavlja četvrto – sedmo odnose se na prvu, drugu, treću i četvrtu Božju zapovijed. Osmo poglavlje sadrži popis grijeha vezanih uz dužnosti roditelja, deveto poglavlje uz dužnosti supruga, a deseto poglavlje uz dužnosti gospodara i slugu. Poglavlja jedanaesto – petnaesto odnose se na petu, šestu, sedmu, osmu, devetu i desetu Božju zapovijed. Poglavlja šesnaesto – dvadeseto sadrže popis grijeha vezanih uz pet crkvenih zapovijedi. Dvadeset i prvo poglavlje odnosi se na sakrament krštenja, dvadeset i drugo na sakrament potvrde, dvadeset i treće na sakrament euharistije, dvadeset i četvrto na sakrament posljednje pomasti, dvadeset i peto na sakrament svetog reda, a dvadeset i šesto na sakrament ženidbe. Poglavlja dvadeset i sedmo – trideset i treće odnose se na sedam glavnih grijeha – oholost, pohlepu, bludnost, srdžbu, neumjerenost u jelu i piću, zavist i lijenost. Potom slijede djela vjere, nade, milosrđa i kajanja, koja treba prakticirati svaki kršćanin, te osnovna kršćanska načela o kojima treba promišljati svakoga dana u tjednu.

⁵⁴ *Breve e facile modo di richiamar a memoria ogni peccato*, Tipografia Martecchini, Ragusa, 1850., str. 4–5.

⁵⁵ *Nav. dj.*, str. 33.

⁵⁶ *Nav. dj.*, str. 6.

⁵⁷ *Nav. dj.*, str. 7.

⁵⁸ *Isto.*

⁵⁹ *Nav. dj.*, str. 9.

⁶⁰ *Breve compendio e facile metodo della dottrina cristiana per ammaestrare gli altri, ed apprendere da sè solo la verità più essenziali necessarie a sapersi da ogni cattolico, che brama efficacemente salvarsi dato in luce da un sacerdote cappuccino*, dalla Stamperia di Giovanni Demarchi, Spalato, 1815., str. 42–43.

⁶¹ *Isto.*

Prva se Božja zapovijed također kršila posjedovanjem i čitanjem zabranjenih knjiga koje su se bavile pitanjima vjere ili pak čovjeka poticale na praznovjerje.⁶²

Vjerske su vlasti smatrale da sve knjige koje na bilo koji način negativno utječu na moral vjernika te dovode u pitanje vjeru ili samu Crkvu – treba zabraniti cenzurom. Sve su takve knjige okarakterizirane kao *nečiste*, besramne, nedolične i loše. Tako većina katekizama prve polovine 19. stoljeća – kao i niz pastoralnih pisama i propovijedi – upozorava na opasnost od pisane riječi,⁶³ savjetujući vjernicima da umjesto čitanja neprihvatljivih i nemoralnih knjiga u svoje ruke uzmu *knjige duhovne, bogomile knjixice, libri spirituali*.⁶⁴ Državne su vlasti takav stav podupirale, smatrajući mnoge knjige prijetnjom političkom i društvenom poretku *ancien régimea*. Premda su vlasti bile svjesne opasnosti od pisane riječi i mnogo prije, uvrštavajući već stoljećima na *Index librorum prohibitorum* niz njima neprihvatljivih rukopisa i knjiga, one tek u 19. stoljeću, sa širenjem pismenosti te raznovrsnošću knjiga i žanrova na knjižarskom tržištu, počinju na to otvoreno upozoravati.

Primjerice, katekizam *Breve e facile modo di richiamar a memoria ogni peccato* (1850.) čitanje ili posjedovanje zabranjenih knjiga (*libri proibiti*) navodi kao grijeh koji valja ispovjediti.⁶⁵ Nedopuštena je bila i prodaja zabranjenih knjiga,⁶⁶ kao i pisanje, oglašavanje ili raspačavanje satira, pjesama ili uvredljivih knjižica o nekome (*satire, canzoni e libelli infamatori contro alcuno*).⁶⁷ No valjalo je izbjegavati ne samo nemoralne i lascivne knjige i pjesme (*libri disonesti, canzoni lascivi*) već i ljubavne romane (*materie amorose ed impure*), koji tada nisu imali veliku naklonost vjerskih i svjetovnih vlasti, ali su bili iznimno popularni među čitateljima.⁶⁸ Čitanje besramnih knjiga (*libri impudici*) ili, pak, pjevanje lascivnih pjesama (*canzoni oscene*) smatralo se kršenjem šeste Božje zapovijedi.⁶⁹ Takve knjige, smatrali su vjerski autoriteti, čovjeka navode na blud i nemoral. Nadalje, i *Katekizam illi nauk kersijanski* (1832) čitanje *knjigà nečistih* navodi kao grijeh kojim se krši šesta Božja zapovijed:

U[čitelj]: Sto zabranjuje sesta zapovid?

O[dgovor]: Sesta zapovid zabranjuje svaku verst od dillâ, činâ, i ričii nepostenih, nasladjenje povoljno, pristajanje na mislih, i xelje nečiste, i napokon sve ono, sto navodi na nečistochu, i na bludnost.

⁶² Isto.

⁶³ Primjerice, 1842. godine otac Konstantin Božić upozorava da zabranjene knjige u zemlju unose »kriminalci«, nevjernici i licemjeri. Božić sa žaljenjem konstatira da se takve knjige dobro prodaju premda su prepune zabluda, laži i kontradikcija, te loše utječu na duh ljudi (*Orazione sacra tenuta dal R. P. Costantino Boxich M. O. nella occasione della solenne professione di cinque suoi chierici dedicata all'illustrissimo e reverendissimo Monsignore Giovanni Bercich vescovo di Cassia*, tipografia Demarchi, Zara, 1842., str. 31–32).

⁶⁴ *Il libro minore di lettura* (1834.), str. 13–14; *Il libro maggiore di lettura* (1841.), str. 15, 98; Josip GODEAS-SI, *Knjiga pastirska redovnicim i puku splitskomu i makaranskomu Jozip Biskup = Epistola pastoralis ad clerum et populum Spalatensem et Makarskensem Josephus Episcopus*, u Zadru: iz Utesctenice Demarki = Jaderae: ex Tipografia Demarchi, 1841., str. 9.

⁶⁵ *Breve e facile modo di richiamar a memoria ogni peccato* (1850.), str. 7.

⁶⁶ *Nav. dj.*, str. 21.

⁶⁷ *Nav. dj.*, str. 23.

⁶⁸ *Breve compendio e facile metodo della dottrina* (1815.), str. 51.

⁶⁹ *Breve e facile modo di richiamar a memoria ogni peccato* (1850.), str. 19.

U. Kojesu one stvari koje navode na nečistochu?

O. Na nečistochu navode nerednost u odichah, danguba, savisnost i netrizmenost u jechu, i pichu, odvech slobodno priateljstvo opchenje, i razgovaranje s'čeljadju razlika spola, neredna xelja od očju, i *stenje od knjigà nečistih*.⁷⁰

Slične riječi pronalazimo i u početnicama *Il libro minore di lettura* (1834.)⁷¹ i *Il libro maggiore di lettura* (1841.),⁷² kao i u katekizmu *Breve compendio e facile metodo della dottrina christiana* (1815.):

M[aestro]. Come si trasgredisce colle parole [precetto sesto: non fornicare]?

D[iscepolo]. Si trasgredisce col fare discorsi sporchi e poco onesti, col cantare *canzoni*, o far racconti *lascivi*, coll'insegnare, o persuadere ad altri cose brutte, e disoneste.

M. Come si trasgredisce colle opere?

D. Si trasgredisce mirando cose illecite, e proibite, con baci men casti, con scherzi men pudici, con leggere canzoni, e *libri disonesti*, e col commettere qualunque altra azione impudica.⁷³

Premda je Crkva tradicionalno vodila brigu o moralu svojih vjernika, na taj način objašnjena šesta Božja zapovijed bila je značajka katekizama kasnoga jozefinističkog razdoblja. Primjerice, *Cvit razlika mirisa duhovnog* Tome Babića, katekizam 18. stoljeća koji je domaće čitateljstvo vrlo rado čitalo,⁷⁴ u objašnjenju navedene Božje zapovijedi uopće ne spominje knjige kao izvor zla ili opasnosti. Očito se tek s porastom broja pismenih pokazalo nužnim vjernike upozoriti na opasnost koja vreba od nekih knjiga. Katekizmi, knjige koje su puku bila najdostupnije, bile su za to najdjelotvornije sredstvo. Za njima su posezale ne samo vjerske već i svjetovne vlasti te je stoga sprega »oltara« i »prijestolja« nalazila svoj najveći odraz upravo u katekizamskoj literaturi.⁷⁵

Sprega »oltara« i »prijestolja«

Svjetovni su vladari, naime, vjerovali da se društvena i politička stabilnost Europe može osigurati samo povratkom predrevolucionarnih prilika i institucija *ancien régime*a. Smatrajući da je moralni i nadnacionalni autoritet papinstva nužan oslonac u borbi protiv nacionalnih i liberalnih pokreta toga vremena u kojima svjetovni vladari vide veliku opasnost, država je svoga glavnog pomagača vidjela upravo u Katoličkoj crkvi, koja je i nadalje bila

⁷⁰ *Katekizam illi nauk kerstjanski za sluxbu svih cerkavà dalmatinskih* (1832.), str. 36.

⁷¹ *Il libro minore di lettura* (1834.), str. 75–76.

⁷² *Il libro maggiore di lettura ad uso delle scuole normali negl'II. RR. Stati austriaci: dottrina della religione*, coi tipi ed a spese dei fratelli Battara, Zara, 1841., str. 89–90.

⁷³ *Breve compendio e facile metodo della dottrina* (1815.), str. 51–52.

⁷⁴ O Babićevu katekizmu vidjeti: Franjo Emanuel HOSKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, str. 39–43.

⁷⁵ Ovaj je obrazac već ranije primijenio Napoleon tiskavši 1806. godine tzv. *Carski katekizam*. O Napoleonovu *Carskom katekizmu* vidjeti: Hubert JEDIN, *Velika povijest Crkve VIII*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 76–77.

pod njezinom paskom i stegom. Konzervativna je crkvena hijerarhija, pak, držala da svoje pozicije može također obnoviti samo ponovnom uspostavom starog poretka.⁷⁶ Suprotstavljajući se društvenim, političkim i misaonim strujanjima toga vremena (vjerskom pluralizmu, filozofskom empirizmu, erastijanizmu i političkoj sekularizaciji 18. stoljeća, kao i liberalnim i nacionalnim strujanjima 19. stoljeća), Crkva tada prolazi razdoblje katehetske i vjerske obnove u kojoj vidi najdjelotvorniji način obrane od izazova novog vremena.⁷⁷ Tako katekizmi, pastoralna pisma i propovijedi, koji se tada pojavljuju u sve većem broju, služe ne samo vjerskim već i svjetovnim ciljevima. Drugim riječima, katekizmi postaju znak i sredstvo državne crkvenosti, a Crkva, pod pritiskom države, postaje pomoćnica dinastije koja svojom dušobrižničkom djelatnošću osigurava pokorne podanike.

Valja imati na umu da u doba restauracije cjelokupnu europsku politiku vodi duh kršćanstva, što se najbolje očituje u sklapanju *Svete alijanse*, saveza između Austrije, Pruske i Rusije, osnovanog u doba restauracije radi očuvanja europskog mira. Uz iznimku Engleske, koja se držala distancirano, i Turske, čijem su sultanu kao nekršćaninu zabranili pristup, gotovo su sve europske države pristupile *Svetoj alijansi*. Vjera je, naime, oduvijek smatrana jamstvom stabilnosti poretka, a Crkva institucijom čija je sudbina bila kroz povijest nerijetko vezana uz sudbinu monarhije.⁷⁸

Austrijsko je Carstvo, pod vodstvom vrlo utjecajnog kancelara Metternicha, također držalo da je u vrijeme jačanja nacionalnih pokreta nadnacionalni autoritet pape iznimno koristan. Srpanjska su događanja u Francuskoj 1830. godine kancelara Metternicha još jače uvjerila u nužnost saveza s Crkvom, smatrajući da se univerzalna autoritarna moć Katoličke crkve, koja je držana jamcem reda i sigurnosti, te nadnacionalna monarhija Habsburgovaca moraju držati zajedno protiv revolucionarnih snaga.⁷⁹ Kao izraz te suradnje nastaju katekizmi u kojima se jasno očituje namjera svjetovnih vlasti. Ponajprije, kroz načela božanskog autoriteta vladara kao »oca« svih podanika i hijerarhijski uređenog društva država nastoji naći opravdanje za postojanje starog poretka. Katekizmi, osim toga, nerijetko sadrže i poglavlja o obvezama podanika prema caru, naučavajući da radi općeg dobra države građane valja odgojiti kao vrijedne kršćane, dobre i lojalne građane, te državi korisne podanike. »U razdoblju jozefinizma katekizmi su neposredno ovisni o pedagoškim i crkvenim gledanjima nosilaca državne vlasti pa zbog toga ne mijenjaju samo metodiku nego i sadržaj. Upravo je po tim promjenama u katekizmima prepoznatljiva i prisutnost samog jozefinizma.«⁸⁰ Katekizamska literatura tako u doba jozefinizma postaje temeljni promotor stabilnosti, reda i mira unutar Carstva.

⁷⁶ O rimskoj ili katoličkoj restauraciji vidjeti u: Mirjana GROSS, *nav. dj.*, str. 326–327.

⁷⁷ Vrhovni su rimski autoriteti smatrali da nova društvena, politička i duhovna strujanja potkopavaju autoritet Crkve. Također osuđuju i pripadnike svojih redova koji su se htjeli prilagoditi novim okolnostima u vidu tzv. reformnog katolicizma i liberalnog kršćanstva. O različitim strujanjima unutar Crkve vidjeti u: J. Derek, HOLMES – Bernard W. BICKERS, *nav. dj.*; Franjo Emanuel HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, str. 176–177; Hubert JEDIN, *nav. dj.*, sv. VI/1., str. 80–81.

⁷⁸ Charles BREUNIG, *nav. dj.*, str. 182–183.

⁷⁹ Hubert JEDIN, *nav. dj.*, sv. VI/1., str. 390.

⁸⁰ Franjo Emanuel HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, str. 187.

IZVORI

Breve e facile metodo di richiamar a memoria ogni peccato. Ragusa: Tipografia Martecchini, 1850.

Breve compendio e facile metodo della dottrina cristiana per ammaestrare gli altri, ed apprendere da sè solo la verità più essenziali necessarie a sapersi da ogni cattolico, che brama efficacemente salvarsi dato in luce da un sacerdote cappuccino. Spalato: dalla Stamperia di Giovanni Demarchi, 1815.

Duxnosti podloxnihak prama njihovu samovladaocu na sluxbu počétljivih učilištah = Doveri dei sudditi verso il loro monarca ad uso delle scuole elementari. Izdavanje Pervo = Prima Edizione. U Zadru: natiskom i troškom Bratje Battara = Zara: coi tipi ed a spese dei Fratelli Battara, 1847.

Josip GODEASSI, *Knjiga pastirska redovnicim i puku splitskomu i makaranskomu Jozip Biskup = Epistola pastoralis ad clerum et populum Spalatensem et Makarskensem Josephus Episcopus.* U Zadru: iz Utesctenice Demarki = Jaderae: ex Tipografia Demarchi, 1841.

Aloysius GUGLIELMI, *Epistola pastoralis clero populoque scodrensi et pulatensi = Lettera pastorale al clero e al popolo di Scutari e di Pulati,* Jaderae, 1840.

Katekizam illi nauk kerstjanski za sluxbu svih cerkavà dalmatinskih prinesen iz talianskoga jezika ušlovinski po prividjenju i potvredjenju prisvitloga, i prepostovanoga Gosp. Jozipa Franciska od Paule Nowak Arkibiskupa od Zadra Pervostolnika od Dalmacie. U Zadru: iz utistionice Battara, 1832.

Libro di lettura che comprende i doveri dell'uomo, i doveri de'sudditi verso il loro Monarca, le regole di civiltà ed alcune massime morali adottato per la sezione superiore della prima classe delle scuole elementari della Dalmazia. Seconda edizione. Zara: coi tipi ed a spese dei fratelli Battara, 1842.

Il libro minore di lettura ad uso delle scuole normali negl'II. RR. Stati Austriaci: dottrina della religione. Zara: coi tipi ed a spese dei fratelli Battara, 1834.

Orazione sacra tenuta dal R. P. Costantino Boxich M. O. nella occasione della solenne professione di cinque suoi chierici dedicata all'illustrissimo e reverendissimo Monsignore Giovanni Bercich vescovo di Cassia. Zara: tipografia Demarchi, 1842.

Piccolo catechismo colle dimande e risposte pe'fanciulli degli II. RR. Stati Austriaci. Zara: coi tipi ed a spese dei fratelli Battara, 1836.

LITERATURA

ANDERSON, M. S., *Europe in the 18th century 1713-1783.*, Holt, Rinehart i Winston, New York, 1963.

CRAGG, Gerald R., *The Church and the Age of Reason 1648-1789.*, Penguin Books, London, 1990.

CUVAJ, Antun, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 1-3, Zagreb, 1910.

- BLACK, Jeremy, *18th Century Europe 1700-1789*, Macmillian, London, 1992.
- BREUNIG, Charles, *The Age of Revolution and Reaction, 1789-1850*, Norton, New York, 1977.
- DAMIŠ, Ivan, *Ulomci za povijest Katoličke Crkve u Hrvata*, HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, 1995.
- GROSS, Mirjana, *Počeci moderne Hrvatske*, Globus, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb, 1985.
- HEFFLER, Ferdo, *Građa za povijest hrvatske kateheze, sv. I. Razvoj kateheze do god. 1900*, Zagreb, 1932.
- HOLMES, J. Derek – Bernard W. BICKERS, *A Short History of the Catholic Church*, Wellwood, 1983.
- HOŠKO, Franjo Emanuel, *Josip Pavišević – svjedok jozefinizma u Slavoniji i Podunavlju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003.
- HOŠKO, Franjo Emanuel, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Salezijanski provincijalat, Zagreb, 1985.
- JAKŠIĆ, Josip, *Četiri stoljeća hrvatskog katekizma*, Nadbiskupski duhovni stol, Zagreb, 1995.
- JEDIN, Hubert, *Velika povijest Crkve VI/1*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987.
- JEDIN, Hubert, *Velika povijest Crkve VIII*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987.
- LADRIÈRE, Paul, »Francuska revolucija u političkoj doktrini papa. Od konca XVIII. do sredine XX. Stoljeća«, *Naše teme*, 34 (1–2), 222–246.
- LAKUŠ, Jelena, *Izdavačka i tiskarska djelatnost na dalmatinskom prostoru (Zadar, Split i Dubrovnik) u prvoj polovici 19. stoljeća (1815-1850.): Bibliografija monografskih i serijskih publikacija – građa*, Književni krug, Split, 2005.
- STOŠIĆ, Krsto, »Naši stari katekizmi«, *Kršćanska škola*, 44 (1940.), 11–14.
- VIDOVIĆ, Mile, *Povijest Crkve u Hrvata*, Crkva u svijetu, Split, 1996.

Summary

*JOSEPHINISTIC SPIRIT AND CATECHISMS FROM THE FIRST HALF OF
THE NINETEENTH CENTURY IN DALMATIA*

Second half of the eighteenth century and the first half of the nineteenth century are marked by the spirit of Josephinism and Enlightenment that subordinated Church to state. By the same token, in this period clerics practically became state officials whose major task was to tutor worshippers the basic morale principles. Thus, Josephinistic reforms, which had to assure stable social and political order, transformed Church into ethical and educational institution, while Church's chief mission of preaching the Gospel was put aside. Therefore, under the pressure of dynasty Church became its supporter, whose task became to ensure obedient subordinates through spiritual care. This spirit of Josephinism came to Dalmatia after this province became part of the Austrian Empire (1815). This was mostly upheld through usage of catechisms as one of the most important factors regarding the preservation of the official religious and political order during the restoration. Namely, secular authorities maintained that catechisms are proclaiming the true, which was also official stand point of the Church. Moreover, they supported education which advertised acceptance of knowledge without asking any additional (unwanted) questions. Structure of catechisms, containing questions and (all) the answers, supported this kind of educations. One has to state that in that time catechisms were mostly the only books that ordinary people came across at all during their lives. At the same time, one has to bear in mind that this period is time of the second Catholic restoration that resulted, not only with renewed religious enthusiasm but also with enlarged number of newly printed religious literature (gospels, breviaries, catechism and pastoral letters). These publications undoubtedly supported some of the political goals of the Austrian Empire. The analysis of the catechisms, which were printed in Dalmatia during the first half of the nineteenth century (1815-1850), proved that the state tried to justify restoration of ancient regime through the image of divine authority of the »Father« and social hierarchy. For example, these catechisms often contain chapters about obligations of each subordinate towards the emperor, teaching at the same time that all the citizens have to be loyal Christians, useful to the state. Since Church depended on state authorities, catechisms in this period changed their usual content and methodology. Thus, catechistic literature of this period became basic promoter of the stability, order and peace within the borders of the Empire.

KEY WORDS: *Dalmatia, Josephinism, catechisms, Catholic Church, restoration.*